

Heijden, Manon van der, e.a. (eds.), *Serving the Urban Community: The Rise of Public Facilities in the Low Countries* (Amsterdam: Aksant, 2009, 286 blz., ISBN 978 90 5260 350 6).

Samenleven van mensen in steden vergt gemeenschappelijke voorzieningen, enerzijds voor de handhaving van orde, rust en veiligheid, anderzijds ter facilitering van economische activiteiten, voorziening in welzijnsbehoeften en de realisering van sociale zorg. Het staat niet bij voorbaat vast hoe en door wie die taken vervuld zullen worden. Kenmerkend voor West-Europa is dat niet alleen vorsten, religieuze organisaties en corporaties met sociale of economische doelstellingen dat deden, maar dat ook stedelijke overheden in het ontstaansproces van die voorzieningen een duidelijke rol speelden, dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld het Midden-Oosten en Noord-Afrika. De vraag welke vormen dat proces tussen 1400 en 1800 aannam in Noord- en Zuid-Nederlandse steden is het uitgangspunt geweest voor een interessante bundel onder de titel *Serving the Urban Community*.

Op de vraag naar eventuele specifiek Nederlandse of algemeen Europese karaktertrekken van dat proces biedt het boek overigens geen antwoord. Als enige uitzondering zou de bijdrage van Ch. Parker kunnen worden genoemd, die in de bewuste steun van stedelijke besturen voor een 'verzuilde' proliferatie van armenzorginstellingen een voorafschaduwing ziet van de typisch Nederlandse 'verzuiling'. Voor internationale vergelijkingen wordt de lezer verder verwezen naar een in mei 2010 verschenen themanummer van het *Journal of Urban History* dat evenals deze bundel onder leiding van Manon van der Heijden tot stand is gekomen. Dit boek gaat in op een aantal andere interessante vragen.

Moet de vaak onduidelijke scheidslijn tussen particuliere en publieke taken in de vroegmoderne periode beschreven worden als een kenmerkend aspect van een groeiend proces van gemeenschapsvorming, zoals Lynch in haar studie over de stedelijke fundamenten van de Westerse samenle-

ving betoogde? Of is het toch adequater om juist de spanning tussen stedelijke bemoeienis enerzijds en religieuze en gilde-initiatieven anderzijds te benadrukken? De titel van de bundel lijkt bij de benadering van Lynch aan te sluiten. Maar Van der Heijden heeft haar heldere overzichtsartikel toch maar de titel 'Conflict and consensus' gegeven. En in zijn mooie bijdrage over de armenbussen van de ambachtsgilden in Antwerpen laat De Munck zien dat stedelijke bemoeienis soms juist eerder leidde tot 'fiscalisering' van solidariteit dan dat er sprake was van binnendringing van het gilden-ethos in de stedelijke samenleving, zoals bijvoorbeeld A. Black dat voor Europa veronderstelde.

Was er sprake van een lineaire ontwikkeling van particuliere naar publieke zorg en van het lokale naar het nationale niveau? Of eerder van een heen- en teruggaande beweging? Van Dijk laat zien dat de gedachte dat het proces van staatsvorming sinds het einde van de middeleeuwen gepaard ging met het ontstaan van een duidelijk hiërarchisch gecentraliseerd juridisch apparaat een illusie is. Volgens hem was het veeleer zo dat mensen op de 'markt van de publieke voorzieningen' rondkeken waar en hoe conflictregulering op de goedkoopste en effectiefste manier te krijgen was, en had de centrale overheid vaak het nakijken qua financiële opbrengsten van de rechtspraak door een gebrek aan investeringen in de kwaliteit van het apparaat. Deceulaer schetst een boeiend beeld van de aanhoudend belangrijke rol van buurtschappen in hun verhouding tot de stedelijke overheid in Gent. Van de Burg benadrukt dat qua wetshandhaving de verhouding tussen civiele organisaties en verschillende overheidsniveaus in Amsterdam zelfs na 1795 nog geen lineaire ontwikkeling richting overheid te zien gaf.

Een andere belangrijke vraag is vanzelfsprekend hoe verschuivingen in de tijd of geografische verschillen in het machtsspel rond het aanbieden van gemeenschapsvoorzieningen te verklaren zijn. Voor een evaluatie van de mogelijke rol van religieuze en economische ontwikkelingen, en van verschillen in de verhouding tussen steden en

hogere overheidsniveaus, is het een heel goed idee geweest om Noord- en Zuid-Nederlands onderzoek op dit terrein bij elkaar te brengen. Tervoort houdt een overtuigend en zeer goed gedocumenteerd betoog om aan te tonen dat de besturen van Hollandse steden al sinds de veertiende eeuw steeds, en niet pas sinds de opkomst van het protestantisme, meer taken op zich gingen nemen op het terrein van sociale zorg en onderwijs. Dat betoog vindt steun bij Van Steensel, die laat zien dat het proces van professionalisering van het stedelijke administratieve apparaat van Haarlem en Leiden al sinds ongeveer 1430 begon. Rasterhoff toont aan dat in Leiden en Utrecht bevolkingsgroei gepaard ging met groei van de stedelijke uitgaven ook per hoofd, maar verklaart tegelijk de grotere bevolkingsgroei in Leiden uit een bewust beleid om immigranten aan te trekken.

Van Nederveen Meerkerk en Vermeesch laten zien dat er zowel in Noord als in Zuid hervormingspogingen in de richting van meer door de overheid gecontroleerde vormen van armenzorg zijn geweest, maar dat noch die rond 1600 in de 'protestantse' steden in het Noorden, noch die van de centrale staat in de jaren 1770 in het Zuiden erg succesvol waren. Ze wijten dat aan te geringe beschikbaarheid van financiële middelen vooral in periodes van economische tegenspoed, doordat steden niet bereid of in staat waren tot het heffen van een inkomstenbelasting. Hun betoog overtuigt niet helemaal, omdat ze geen financiële gegevens bieden. Amsterdam werd volgens hen gekenmerkt door een 'gedecentraliseerd arrangement'. Maar hoe verhoudt zich dat tot het feit dat de Amsterdamse stedelijke uitgaven aan armenzorginstellingen tussen 1780 en 1795 – zonder inkomstenbelasting – verdubbelden? En hoeveel geld konden zorginstellingen zelf uit eigen inkomstenbronnen opbrengen in verhouding tot wat de overheid deed?

In een lovend slotwoord vergelijkt Prevenier de resultaten van dit boek met zijn synthese van een colloquium over hetzelfde onderwerp in Spa in 1982. Naast het vergelijkend perspectief waardeert

hij de aandacht voor het 'stedelijk ethos' en 'de stedelijke ideologie' als belangrijke vernieuwende elementen. Ik kreeg echter de indruk dat de meeste auteurs voor de Nederlanden toch niet veel terugvonden van wat historici als Lynch en Black hierover betogen, en dat door het werk van Prak en Van Zanden geïnspireerde economische benaderingen en vragen naar machtsverhoudingen door hen uiteindelijk als zinvoller zijn ervaren.

Een woord van kritiek past de vierkoppige redactie, waarvan kennelijk niemand zich verantwoordelijk heeft gevoeld voor kleine missers als de aanduiding van Utrecht als een stad in Holland (17), het ontbreken van paginavermeldingen bij voetnoten (21), raadselachtige omschrijvingen in de legenda bij grafieken (48) en het ontbreken van voetnoten bij verwijzingen naar literatuur in de tekst (137). Maar voorop moet staan dat ik het boek met veel interesse heb gelezen en het zonder meer als een zinvolle aanwinst voor de geschiedschrijving over de vroegmoderne tijd heb ervaren. Als afsluiting sluit ik mij daarom toch graag van harte aan bij de lof van Prevenier.

WANTJE FRITSCHY,

VRIJE UNIVERSITEIT AMSTERDAM

Veen, Mirjam van. *Een nieuwe tijd, een nieuwe kerk. De opkomst van het 'calvinisme' in de Lage Landen* (Zoetermeer: Meinema, 2009, 190 blz., ISBN 978 90 211 4213 5).

Ik beken het: ik scoor laag op de Calvinfactor maar vind het calvinisme fascinerend. Ik sta daarin niet alleen. Hoe vreemd immers voor een feestjaar: 2009 bracht ons een merkwaardig charmeoefensief voor calvinisme zonder Calvijn, voor een acceptabele Calvijn op afstand van dat verfoeilijke 'calvinisme', of voor een gereformeerde gemeenschap die zich uit ergernis over allerlei ongewenste connotaties het liefst van haar 'calvinisme' zou ontdoen. Er is, kortom, iets aan de hand met die